

VLADIMIR GLIGOROV

Velika transformacija

V znani knjigi *The Great Transformation* je Karl Polanyi opisal spontani način opuščanja tradicionalne družbe in nastajanja tržne. Tudi danes, ko se socialistične države soočajo s svojo veliko transformacijo, bi bil spontani potek takega procesa zelo privlačen, če bi bil seveda možen. Nekateri, ki odobravajo t. i. tretjo pot, govorijo prav o tem.¹ Vendar pa ima spontani postopek neko lastnost, na katero radi pozabljamo; varčuje namreč z informacijami.² To pomeni, da je zelo primeren tedaj, ko imamo opraviti s tistim, kar imenujem »bistvena negotovost«. Kadar, na primer, ne poznamo cilja, je videti spontani način hkratnega definiranja in doseganja cilja zelo sprejemljiv. Kadar pa so cilji znani, tedaj se nam postopki, ki imajo večjo stopnjo političnosti – preprosto vsiljujejo. Pri veliki transformaciji socializma v kapitalizem vidimo, da so vse zakoreninjene ustanove glavna ovira, ki se spremembam postavlja na pot. Razen tega je večina ljudi prepričanih, da vedo, kaj hočejo. Zato je pot institucionalne reforme ne le neizbežna, ampak celo nujna. Videti je, da ima politično ravnanje premoč nad spontanimi prav zato, ker vsi mislijo, da vedo, kam gredo.³

Politični proces preobrazbe predpostavlja, da je informiranost tistih, ki »reformirajo«, velika. Vedeti morajo, kaj hočejo in kako bodo do tega prišli. Zato ni nič čudnega, da imajo strokovnjaki v družbenih vedah tako pomembno vlogo, saj lahko svetujejo politikom ali se celo sami politično udeležujejo. Pri spontanem procesu preobrazbe je posebej poudarjena vloga intelektualcev in podjetnikov, pri političnem pa imajo ključno vlogo partiji in strokovnjaki.⁴ Koliko politične sposobnosti in sam politični prostor omogočajo racionalno obnašanje politikov, je seveda posebno vprašanje. Kljub temu pa opiranje na nasvete strokovnjakov zastavlja vprašanje o sposobnosti teh strok za dajanje takšnih nasvetov. Ali, povedano drugače, preučiti velja ključno vprašanje o informiranosti transformatorjev, vprašanje, ki ga lahko zastavimo tudi v obliki kritične obravnave informiranosti samih družbenih ved. Kdor se ukvarja s katero od družbenih ved, se sooča z dvema vprašanjema: 1. O čem stroka lahko pouči politike v socialističnih državah⁵; 2. Kaj se stroka lahko nauči o sebi iz zgledov socialističnih držav? V tem članku bi rekel besedo ali dve v odgovor na obe vprašanji.

¹ Nemara je bil najboljši tisti predlog, ki ga je Janos Kornai zapisal v »The Road to Free Economy«, New York, 1990.

² To je seveda temeljno sporočilo Hayekovih razmišljanj o tem vprašanju; gl. F. Hayek, »Individualism and Economic Order«, London, Routledge and Kegan Paul, 1939.

³ O nekaterih elementih institucionalne reforme sem pisal v »Zavisnost i sloboda«, zbornik Napuščanje socializma, IMRP, 1990.

⁴ Institucionalne reforme v demokratičnih državah se najpogosteje opirajo na uradnike; o njihovih sposobnostih in omejitvah je zlasti vseobsežno pisal Max Weber. O tem tu ne bomo govorili, vendar pa je njegov skepticizem treba upoštevati.

⁵ O tem je zelo zanimivo pisala Irena Grossfeld v »Reform Economics and Western Economic Theory: Unexploited Opportunities«, *Economics of Planning*, 1, 1990.

Čeprav znana delitev na nomotetične in ideografske znanosti ni več posebno priljubljena, bom nanjo opozoril samo zato, da bi razkril tisto njeno pomanjkljivost, ki zadeva specifičnost vede, ki jo bom imenoval politična. Obstajajo namreč vede, ki so nomotetične (vsaj po pretenzijah), ki pa niso neodvisne od specifičnega razumevanja namenov posameznih ljudi. To so tiste vede, ki jih je po Lazarsfeldu treba imenovati »policy sciences«. Po njegovem mnenju je mednje mogoče šteti tudi sociologijo, kar pa mislim, da je napačno. Kot vse nomotetične vede tudi sociologija teži k splošnim spoznanjem. Vendar pa ni praktična. V tem je podobna zgodovini, ki je ideografska, zato ne more dajati napotkov za delovanje. Vendar pa je razlog, da sociologija ni praktična, v tem, ker *družbene spremembe niso funkcija političnih dejavnosti*. Kadar se ugotovi, da obstajajo določene družbene funkcije, z njimi ni mogoče politično manipulirati. Ta ugotovitev je v podstati tistih teorij, ki se opirajo na učinkovitost in zaželenost spontanih procesov.

Vendar pa obstajajo vede, v katerih je znanje, ki lahko postane podlaga profesiji, ki daje nasvete. Gre za vede, ki so sicer nomotetične, vendar pa je njihova spoznanja mogoče uporabiti samo tedaj, če upoštevajo cilje, ki jih utegnejo imeti posamezniki ter koncentracijo sredstev, ki so potrebna za uresničitev teh ciljev. Govorimo torej o vedah, ki: a) morajo biti sposobne svetovati nekomu, ki ima dovolj moči, da zmore te nasvete upoštevati; in b) morajo poznati rešitve za probleme, ki jih tak človek ima. Politične vede so tiste, ki težijo k splošnim spoznanjem, vendar so uporabne le v specifičnih okoliščinah.

Naj opozorim na dve takšni specifični okoliščini. Prva je ta, da so cilji določeni in dani. Tu mislimo na način, kako je Weber opredelil odnos med politično stroko in politiko. Upoštevati moramo, da vulgarna misel o razmerju med politiki in svetovalci – da namreč politik postavlja cilje, svetovalec pa priporoča najboljša sredstva – ni točna, ker pameten človek ne bi sprejel odločitve, dokler ne bi preučil vseh možnosti. Potemtakem strokovnjaki ne morejo drugače, kot da vplivajo na cilje politikov, vendar pa svoboda izbire in delitev odgovornosti le opravita določeno delitev dela med politiki in strokovnjaki – in sicer prav glede razlikovanja med cilji in sredstvi.

Druga okoliščina je, da pluralistični značaj političnih problemov vsebuje rešitev. Ta druga specifičnost je po mojem mnenju zelo pomembna. Mnoge politične vede namreč vsebujejo implicitno ali eksplicitno predpostavko o določeni vlogi izbire, ki je formalni izraz nečesa, kar je moderna politična filozofija poimenovala »dobronamerni despot«.⁶

Odsotnost funkcije izbire oziroma dobronamernega despota je prav tisto, zaradi česar sociologija ni politična veda. Nasprotno pa so ekonomija, politika in pravo (nemara pa še nekatere druge družbene vede) prav zato lahko podlaga za dajanje nasvetov. Če se pokaže, da pluralistični sistemi odločanja nimajo rešitev, tedaj imajo politični nasveti seveda bistveno manjše učinke, kot bi jih sicer morala zagotoviti nomotetična narava njihovih ved.

Te metodološke pripombe je mogoče aplicirati na proces velike transformacije. Če opazujemo obnašanje političnih ved, ki so soočene s tem procesom, opazimo neskladje med neslavnimi rezultati v predvidevanju zloma socialističnih režimov in med neusahljivim optimizmom, da obstajajo za vse probleme velike transformacije strokovne rešitve. Razen tega vsebujejo tako rekoč vsi nasveti izjemno

⁶ O tem gl. več v V. Gligorov, »Dobronamerni i drugi despoti«, neobjavljeno, 1990.

zanimivo in običajno implicitno predpostavko: obstoj velikega transformatorja. Da bi se po strokovnih receptih lahko izvršila velika preobrazba socializma v kapitalizmu, so potrebna zelo avtoritarna pooblastila.

Seveda ni nujno izrecno trditi, da so takšni nasveti v očitnem neskladu z demokratičnim značajem velike transformacije. Mnogo bolj pomembno je poudariti, da soočenje z veliko transformacijo razkriva marsikaj o samih političnih vedah. Čeprav so te bojda utemeljene na idejah svobode, podjetništva, pluralizma, konkurenčnosti in neučinkovitosti avtokracije, je njihova praktičnost odvisna prav od predpostavke, da bo preobrazbo izvedla neka velika moč in ne majhni, navadni spreminjevalci lastnih življenj. V tem smislu se zares zastavlja vprašanje o koristnosti družbenih ved in njihovih strokovnih svetovalcev za proces velike transformacije.

To se najbolj očitno razkriva v ekonomiji, ker so nekatere socialistične predpostavke v njej še zlasti prisotne. Teorija vrednosti je tako rekoč sinonim za tržni socializem, vendar pa marsikaj tistega, kar se imenuje makroekonomija, zagovarja in opravičuje učinkovitost arbitrarne oblasti. Če to upoštevamo, potem pravzaprav ni čudno, da idej o veliki transformaciji pred zlomom socializma sploh ni bilo. Prav tako tudi ni čudno, da se pojavljajo predlogi za postopke preobrazbe, ki brez visoke stopnje samovoljnosti niso izvedljivi. Ni nemogoče, da se bo še enkrat slabo izteklo za politične vede, kot se je tedaj, ko so bile nesposobne razumeti naravo socializma.

Vendar pa ne bi bilo čisto prav, če bi rekli, da je razmerje med velikimi in malimi transformatorji določeno z naravo političnih ved. Rekel sem že, da ljudje v socialističnih državah niso pripravljeni čakati, da jim transformacijo zagotovijo spontani procesi spreminjanja. V tem smislu res obstaja iskanje avtoritarnih rešitev. Poleg tega pa spontani procesi v socialističnih institucijah ne peljejo nujno k preobrazbi v kapitalizem. Schumpeter je govoril, da nikoli tudi ne morejo peljati k izhodu iz socializma.⁷ Kažejo se znaki, da se v skladu s hayekovskimi spontanimi postopki peljejo socializmi v samoupravljanje. Toda tudi temu bi se kazalo izogniti, saj je populizem povsem naravno stanje v samoupravnih družbah.⁸ S tega stališča so nasveti politične vede na mestu, vendar pa je nevarnost avtoritarizma toliko večja, kolikor v socialističnih državah tako rekoč ni več konkurence ciljev. To pa so zelo plodna tla za nastajanje novega avtoritarizma.

Nekaj političnih nasvetov

Če se želijo politične vede izogniti omenjeni nevarnosti, bi se morale obnašati tako, kot da so ideografske znanosti in da svoje nasvete ponujajo s tega stališča. To pa pomeni, da gre za podobna priporočila, kakršna dajejo svetovalci v demokratičnih družbah. Opazimo lahko, da v svobodnih družbah politične vede ne dajejo takšnih reformskih predlogov, ki bi terjale moč velikega transformatorja. Razlog je v tem, da so spoznale, da demokratični postopki niso v skladu z visoko vlogo avtoritarnosti, pa tudi v tem, da se zavedajo rizika revolucije. Kaj bi torej lahko takšen nenormativni pristop prispeval k političnemu svetovanju?

Poglejmo nekaj primerov: 1. Kako lahko stroka opravičuje potrpežljivost, ki jo terja demokracija? S trditvijo, da je to visok politični ideal, ne dosežemo veliko.

⁷ Več v V. Gligorov, »Schumpeterova zamka«, neobjavljeno, 1990.

⁸ Na to nevarnost nenehno opozarja Jeffrey Sachs, gl. »Plan sveobuhvatne privatizacije«, *Demokratija danes*, 6/1990.

Večina zagovornikov demokracije je branila ta tip vladavine z dokazovanjem nje-ne relativne prednosti: demokracija ni dobra vladavina, vendar – dolgoročno gledano – boljša od vseh drugih. Vendar pa ta demokracija, kot je na to dobro opozoril Karl Schmidt, nima jezua, ki bi jo varoval pred kratkoročnimi izlivi revolucionarnega ekstremizma. In prav zato mora stroka svetovati, naj se država uteme-ljuje na pravicah in svoboščinah posameznikov, torej na liberalni ustavi. In naj se demokracija jasno razmeji od populizma.

Ni še dolgo od tega, ko so ljudje, ki jim ne manjka strokovnega ugleda, doka-zovali, da so mitingi vrh demokracije in da je referendum nekaj najbolj demokra-tičnega; šli so tako daleč, da so trdili, da je žvižganje govorcju ali predstavi prav toliko demokratično dejanje kot ploskanje. Spregledali pa so dejstvo, da gre člo-vek na predstavo po lastni volji in da je alternativa ploskanju neploskanje (neza-doščena pričakovanja pa je mogoče pokazati z odhodom s prireditve). Brž ko se začena izenačevanje reda z neredom, se demokracija spremeni v revolucijo. Opravičevanje revolucije pa je zelo zapleten politični postopek. Prav z nevarnostjo neredov, do katerih more pripeljati uporaba revolucionarnih metod, se opravičuje potrpežljivost, ki jo terjajo demokratične spremembe.

2. Ali je federacija boljša od konfederacije? V vseh socialističnih državah vlada velika lakota po suverenosti, ki daje nekoliko iznakaženo podobo o naravi državnosti. Zato mnogi menijo, da je mogoče razpravo o izbiri med enotno drža-vo, federacijo in konfederacijo enostavno presekatj s sklicevanjem na kriterij suve-renosti in državnosti. Obnašanje novih demokratičnih oblasti kaže, da z državo razumejo: močnega vodjo, vojsko, policijo, zakone kot oblike ukazovanja in javni interes, pojmovan kot državni razlog.

V bistvu bi morala stroka pojasniti smisel državnosti v sodobnih mednarodnih pravnih, političnih in gospodarskih okoliščinah. V mnogih primerih je kolektivna varnost boljša od nacionalne. Opiranje na zakone in ne na policijo je že pövsod sprejeto načelo; državni izdatki se morajo zmanjšati, fiskalni federalizem pa ni slaba stvar; država, ki jo je opustošil socializem, se ne more nadejati stabilnega razvoja in tega, da bo imela suvereno monetarno politiko; njena mednarodna politika mora upoštevati človekove pravice – in tako dalje.

Razlog, zakaj je federacija boljša od konfederacije, temelji na liberalnem in ne na funkcionalnem motivu.⁹ Seveda pa je daleč najboljša tista ureditev, glede katere se lahko tisti, ki jo hočejo imeti, sami dogovorijo. Samo tako je mogoče zagotoviti legitimnost. Stopnja državnosti pa v tem primeru ne bo nikoli neodvisna od zaupa-nja v centralne oblasti. Zdi se mi, da stroka o teh stvareh ne more povedati ničesar drugega.

3. Ali je predsedniški sistem boljši od parlamentarnega? Tam, kjer sta dobra, sta dobra oba. Vendar pa kaže pri tem poudariti: predsedniški sistem v Združenih državah je odličen, vendar ga je praktično nemogoče izvoziti; parlamentarni sistem pa kaže možnost uporabe tudi zunaj države, v kateri je nastal, čeprav ne vselej v enaki obliki. Zato bi lahko svetovali prizadevanje za parlamentarni sistem, čeprav praktično vse transformirane države težijo h kombiniranju obeh sistemov – in sicer prav po nasvetu strokovnjakov. Vendar pa so razlogi, zaradi katerih ohranjajo elemente predsedniškega sistema, takšni, da bi bilo bolje, če bi se jim odrekli. Govorijo namreč prav o potrebi po močni avtoriteti, kar je prav tisto, čemur bi se bilo treba izogniti, da bi velika transformacija potekala po mirni poti.

4. Ali je proporcionalni volilni sistem boljši od večinskega? Glede tega vpraša-

⁹ Gl. o tem V. Gligorov, »Liberalna federacija«, Kulturni radnik, 2/1990.

nja je stroka razdeljena. Mnogi zagovarjajo nedvomne prednosti večinskega sistema,¹⁰ drugi zatrjujejo, da se je tudi proporcionalni sistem dobro izkazal. Svetovati je mogoče naslednje: če je neko politično telo pluralistično, takrat je konsenz boljši od večinskega odločanja, tedaj je tudi proporcionalni sistem, ki je bližji konsenzu, pod določenimi pogoji dober; če pa prevladuje težnja po reformi, posebej po transformaciji, potem večinski sistem, ki prinaša nedvoumen mandat, zagotavlja večjo učinkovitost. Če je torej cilj stabilnost in če je zadoščeno določenim pogojem, potem lahko proporcionalni sistem rodi dobre rezultate; za reformo pa je ugodnejše jasno razvidno odločanje večine.

5. Ali je hitra privatizacija boljša od postopne? To je zelo zapleteno vprašanje, o tem je bilo mnogo razprav. Po eni strani zagotavlja postopnost sprememb uporabo obstoječih sredstev in obeta manj nevarnosti, da bo povzročila krivico ljudem. Po drugi strani pa hitre spremembe zagotavljajo takojšnjo pravo pot, pa čeprav bi bili začetni stroški večji; sem pa je treba všteti tudi nezadovoljstvo.

Vendar pa je nasvet tudi tokrat treba utemeljiti na dejstvih in ne na normativnih opredelitvah. Hitrost razpadanja sistema je namreč določnica hitrosti preobrazbe, kajti tudi zahteva po hitrosti ni absolutna. Morda bi bila spontana privatizacija najhitrejša, vendar to ne pomeni, da je najbolj zaželjena. Ker konec socialistične oblasti pomeni tudi začetek močnih spodbud k spontani privatizaciji, je hitra privatizacija tako rekoč neizogibna politična opcija. Kjer pa ni tako, je seveda možno razmišljati tudi o počasnejših postopkih.

6. Ali je treba razprodajati socialistični sektor ali pa ga kaže podariti delavcem, državljanom ali neki kombinaciji družbene stratifikacije? To vprašanje je zanimivo predvsem z vidika pravičnosti. Z gospodarskega stališča je najpravičnejše pridobljeno tisto, kar je bilo kupljeno. Vendar pa je bilo v socializmu ljudem marsikaj odvzeto brez odškodnine in je zato razumljivo, da jim nekaj tega pritiče kot dar. Najverjetneje bo morala resnična privatizacija upoštevati neko kombinacijo prodaje in darila.

Kako to določiti? Ko bodo ljudje dobili kompenzacijo za krivice, ki so jim bile storjene, bo moralo postati izhodiščno vprašanje, kakšne implicitne lastninske zahteve in zahteve pravičnosti empirično obstajajo. Med tistimi, ki se ukvarjajo s privatizacijo, je mnogo takšnih, ki teh dveh stvari ne upoštevajo, ker se ukvarjajo samo z vprašanjem, kako priti do cilja, ki so si ga zastavili. Prav zato se zdaj ekonomska stroka nepojmljivo smeši z različnimi načrti privatizacije, ki so videti, kot da bi jih posnemali po Marxu.

7. Nazadnje: kaj je mogoče pričakovati od transformacije? Razvidno je, da se politična znanost znova ideologizira. Nastaja vtis, da so vsa vprašanja strokovna ali tehnična in da dejanskih političnih dilem sploh ni. Dejstvo pa je, da ne bo uresničen nikakršen utopični cilj, ko bo končno vsa preobrazba izvedena. Prišlo bo zgolj do tega, da se bo normalizirala lestvica vrednotenja tudi v nekdanjih socialističnih državah.

Smisel politike je, da je pripomoček za uresničevanje človekove sreče, kakor jo pač kdo razume. Dobro pa vemo, s kolikšnimi nejasnostmi, dvomi in skrbmi se spoprijema človek. In vse to bo ostalo tudi po veliki transformaciji. Pomembno pa je, da ne pristane na vlogo velikega transformatorja.

¹⁰ Med političnimi filozofi Karl Popper, med političnimi znanstveniki Peter Aranson.

Velika transformacija, ki jo je opisoval Karl Polanyi, je potekala spontano, vendar ne brez pomoči znanja in spoznanja. Pravzaprav je v nastajanju meščanske družbe odigrala pomembno vlogo inteligenca, katere naslednik je sodobna politična veda in vsa stroka. Vendar pa je še vedno v veljavi pomembna razlika med intelektualci in strokovnjaki. Prve navdihujejo ideali, predvsem pa določeno razumevanje pravice. Stroka teži k večji vlogi tehnike. Zato ni malo pomembnih piscev na področju političnih ved, ki niso bili prav nič srečni, ko je začelo usihanje intelektualnega potenciala na rovaš prevladovanja strokovnosti.

Še posebej je manjko, ki ga je Schumpeter poimenoval z vizijo, usoden takrat, ko se stroka sooča s takšnimi problemi, kot je velika transformacija. Hkrati s tem pa obstajajo, kot je ugotavljal Keynes, še vedno nekatere vizije iz preteklosti, ki so vkoreninjene v sodobni stroki. Mnoge ključne ideje sodobne politične stroke se še vedno zgledujejo po vrednotnih opredelitvah izpred petdesetih let v pogledu relativnega razmerja med socializmom in kapitalizmom. In čeprav utegne zveneti neskomno, je vendar treba pričakovati veliko transformacijo političnih ved, ko bo staro vizijo zamenjala nova, ki je nastala na izkušnji propada socializma.

ŽARKO PUHOVSKI

Liberalna obramba federacije

Federativni koncept se (v smislu, ki približno ustreza današnjemu gledanju) razvija na dveh teoretskih predpostavkah. Prvo je oblikoval Althusius (indikativno je, da ga je iz pozabe potegnil Otto von Gierke leta 1880), drugo pa liberalci 18. stoletja, predvsem ameriški. Obema konceptoma je – kljub dvestoletnemu razmiku, različnim filozofskim temeljem in specifičnostim dob, v katerih sta delovala – skupno nasprotovanje nauka o »trdni« suverenosti, absolutizmu oziroma konzervativizmu (pri Althusiusu resda delno rekonstruiranemu).

Althusiusova *Politica methodica digesta* v marsičem polemizira z Bodinovim delom *Les six livres de la Republique*, predmet spora pa je, resda implicitno, suverenost kot politični in pravni koncept. Althusius se je izoblikoval v krogu kalvinistov, oziroma točneje, med teologi herbornške šole (ki so jih imenovali tudi »federalistične« teologe), njegova politična teorija pa (deloma tudi konfederacijsko naravnana, če govorimo v sodobnem izrazju) izhaja iz nasprotovanja absolutizmu rimske cerkve. Drugače rečeno, politični kontekst poseganja po federalizmu (v kakršnikoli verziji) je že, ko se prvič pojavi, zasnovan na obrazcu, ki se bo – mutatis mutandis – poslej nenehno ponavljal.

Althusius izhaja iz stališča, da se skupnost vzpostavlja od spodaj, pri čemer je politika »simbiotično« delovanje, ki prežema vse življenje vseh skupin v skupnosti. Te skupine, »consociationes« – med katere spada tudi država – so dejanski subjekti politike in posameznik pri tem nima pomembne vloge: preprosto pripada konsociacijam, in sicer vsak posameznik večjemu številu konsociacij. Tako se vzpostav-